

Людмила Москальова,
Ірина Яковенко,
Вікторія Чорна

Роль Львівського братства у розвитку шкільної системи освіти на Україні XVI–XVII ст.

Ludmyla Moscaleva, Iryna Yakovenko, Viktoriia Chorna
Lviv brotherhood's role in the school system development of Ukraine at XVI–XVII c.

The volatile spiritual and cultural life in Ukraine at XVI–XVII c. gave rise to new forms of self-organization of Ukrainian society – brotherhood. The first brotherhood, which laid the foundations of a new school system subordinates Polish territories Ukrainian lands were Lviv brotherhood. In its charter of brotherhood enjoyed 'Procedure school' that was legally confirmed by top contemporary clergy. Representatives of Lviv brotherhood took care of the educational appropriate level and future generation's spiritual growth: the introduced school, bought a printing press for the books publication, written copyright works on Christian ethical issues.

Keywords: Lviv brotherhoods, school system in Ukraine, XVI–XVII c.

Нестабільна ситуація духовного і культурного життя України XVI–XVII ст. викликала нові форми самоорганізації українського суспільства – братства. Першим братством, яке заклало основи нової шкільної системи освіти на підлеглих Польщі територіях українських земель, було Львівське. В своїй діяльності братство користувалося статутом «Порядок шкільний», що був законодавчо підтверджений верхівкою тогочасного духовенства. Представники Львівського братства піклувалися про належний рівень освіченості і духовного зростання майбутнього покоління: запровадили всестанову школу, викупили друкарню для видання необхідних книг, писали авторські твори на християнсько-етичну тематику.

Ключові слова: Львівське братство, шкільної системи освіти на Україні, XVI–XVII ст.

XVI–XVII ст. в історії України по праву можна вважати періодом духовного відродження. Усвідомлення можливостей людини, сили розуму в невідривній єдності з вірою привело до утворення нового розуміння призначення людини. Діяльність братств слугує цьому

яскравим прикладом. Основоположним і найстарішим братством на території України було Львівське. Його важливість і зверхність над іншими було визнане у 1586 р. патріархом Йоакимом IV Дау. Також братству було довірено право нагляду за місцевим духівництвом¹.

Діяльність Львівського братства набула розгляду у працях таких визначних науковців, як Ф. Тітова², І. Флерова³, Я. Ісаєвича⁴, І. Мозгової⁵. Книговидавничу справу львівської братської друкарні досліджували Д. Зубрицький⁶, С. Голубев⁷, А. Криловський⁸, Н. Кіт⁹.

Дослідження згаданих учених, звичайно, не втратили свою наукову вагу й на сьогоднішній день. Мало того, вони є неоціненною скарбницею розвідок про історичне минуле Львівського Ставропігійського братства. Все ж впадає в очі відсутність праць про вплив Львівського братства на систему освіти тогочасної України. Тому метою цієї статті є визначення ролі Львівського братства щодо розвитку шкільної системи в Україні XVI–XVII ст.

Християнсько-етичний світогляд представників братського руху складався, передусім, з творів релігійної тематики східної патристики і візантійських надбань духовної культури, також діями братського руху використовувалися твори греко-античного світу. Підтвердженням цьому слугує список бібліотеки Львівського братства¹⁰.

Феномен братств широко відомий в історії релігії України як форма самоорганізації українського суспільства. У довіднику з давньої української літератури підкреслюють, що братствами називали «численні громадсько-політичні та освітні організації»¹¹. Вони мали свій суд, шпиталь, скарбницю і школу. Назву братство зазвичай отримувало від церкви, при якій було створене. Братства мали свій апарат управління, що обирався на загальних зборах методом голосування. В керівний апарат, як правило, входило чотири братчики¹². Також братства мали право посилати своїх представників на сейм, адже були офіційно визнаними у польській державі.

Братства створювалися при церквах, тому деякі дослідники вважали, що ці організації носили суто релігійний характер¹³. Насправді ж вони виконували набагато ширшу функцію – захист українського православного населення від дій іноземних гнобителів. Адже з прийняттям Брестської унії 1596 р. становище православних і національної системи освіти території України різко похитнулися. Правлячий на той час в Польщі

король Жигимонд підтримував політику окатоличення української території. Освітня система була передана єзуїтам, які добре володіли латинською мовою (державною)¹⁴.

Після проголошення Брестської унії майже вся українська аристократія перейшла в католицизм, бо закінчивши єзуїтські школи, діти української знаті не лише отримували знання, вивчали латинську мову, а й переймали католицизм і відходили від православ'я. Саме в цей нелегкий час зусиллями простого населення були створені братства, що мали захищати юридичні, економічні і релігійні інтереси українського народу¹⁵.

Ф. Тітов у книзі «Стара вища освіта у київській Україні XVI – поч. XIX ст.» вбачав головну мету братств у вихованні і наданні освітніх послуг простому населенню на ґрунті православної віри. Діячі братського руху бачили перспективу свого розвитку у можливості виховати оборонців національної віри, звичаїв і традицій. Не останню роль у розвитку зазначених організацій відіграло і те, що навчання в братських школах було безкоштовне і носило всестановий характер¹⁶. І.Мозгова, досліджуючи братські школи, звертала увагу на ключову роль Магдебурзького права в їх створенні. Дослідниця переконана, що наростання утисків з боку польсько-литовської влади щодо прав і звичаїв українського населення спричинило різкий спротив міщан. Саме за допомогою Магдебурзького права (міського самоврядування) стало можливим утворення братств. Головною опорою братств були здебільшого середні соціальні прошарки населення – ремісники, купці, дрібна шляхта. Витрати на утримання цих організацій покривалися за рахунок благодійних внесків товариства, прибутків від друкарень¹⁷.

Діяльність братств була відразу схвально оцінена українським населенням, що перебувало під владою Польщі. Нові організації мали два беззаперечні пріоритети у боротьбі за національну систему освіти: братства завдяки Магдебурзькому праву отримали офіційне визнання у польській державі, а просте населення – можливість навчатися безкоштовно¹⁸.

Найстарішим серед братств, які виникли на території України, було Львівське, при якому в 1856 р. була відкрита школа. Правомірність існування Львівського братства була підтверджена діючими патріархами:

антіохійським патріархом Йоакимом IV Дау, який відвідав Львів і затвердив статут братства¹⁹; константинопольським патріархом Ієремією з наголошенням на важливості навчання для духовного прозріння християн²⁰, ним також було законодавчо підтверджено у дев'яти статтях положення, за яким регулюватиметься діяльність братства²¹; Київським митрополитом Михайлом Рогозою з урахуванням можливості поширення премудрості серед християнського населення²².

Статут Львівського братства, що мав назву «Порядок шкільний», дає нам уявлення про організацію Львівської школи та цілі, які перед нею ставилися. Статут відкривається посвятою антіохійського патріарха, що законодавчо його підтвердив. Далі подається головна мета школи, що була прийнята братчиками – турбота про викладання на достатньому рівні науки, необхідної людині для духовного прозріння²³.

«Порядок шкільний» складався із 20-ти пунктів. Перший пункт статуту торкався особистості вчителі. На думку братчиків, учні, навчаючись, переймають не лише наукові знання, а й манеру поведінки, світосприйняття того, хто їх навчає. За документом братства до дидакала приставляли два наглядчі із братського товариства, які слідували за діяльністю вчителя і отримували від організації спеціальні реєстри – бланки для запису дітей до школи. У реєстрі було три колонки. Перша містила відомості про прізвище і ім'я учня, друга – вік дитини, що була віддана до навчання, і третя – заробітна плата вчителя. Звернемо увагу на те, що навчання дітей у школі було безкоштовним і лише заможні люди сплачували добровільний внесок²⁴.

Прийом дітей до школи також мав свої особливості. Вони були прописані у першому пункті «Порядку шкільного». Так, хто хотів привести дитину до школи навчатися, повинен спочатку знайти двох свідків, що засвідчити б зарахування дитини до школи і прослухали повідомлення вчителя про права і обов'язки учнів школи.

У системі навчання братської школи зберігалася ще тілесне покарання за непослух вчителю і невиконання відповідних доручень. Це було прописано у другому пункті.

Вчитель у школі відзначав успіхи своїх вихованців правом сидіти ближче до вихователя: «хто більше уміє, той сидіти буде вище»²⁵. Всестановість і рівність учнів у школі також були прописані у статуті пунктами чотири і п'ять.

Організація шкільного життя була суворо регламентована. Заняття розпочиналися о дев'ятій годині ранку і закінчувались у встановлений час. Перед заняттями учитель відмічав, кого немає, і посилав довідатись причину відсутності. Якщо учень проспав або прогулює наказано було його привести до школи (пункти 6-7). Заняття у школі починалися з молитви, після якої перевірялося домашнє завдання. Учні писали на спеціальних дошках. Невідомі слова повторювали і вивчали. Вдома демонстрували свої знання і виконували домашнє завдання (пункти 10-11).

Перевірка набутих за тиждень знань проводилася в суботу. Після контрольної перевірки, зазвичай, проводили легші уроки. Учнями у школах підтримувалося самоврядування. Кожного дня назначалися чергові, які до школи приходили раніше і підмітали підлогу, топили печі, відзначали людей, що заходять і виходять зі школи (пункти 16-17).

Виключення дитини зі школи також було підтвержене документально (пункти 17, 19). Відраховували лише тих дітей, що лінувалися і не ходили до школи, не виконували повинностей, а також учнів, що були забрані зі школи за певних причин батьками чи родичами²⁶.

Львівська школа була першовідкривачем нової системи освіти і слугувала взірцем для інших православних освітніх закладів. Хоча і стверджувати, що належних православних шкіл в цей час не існувало, не можна. Нам відомі школи при церквах, яких було чимало. Їх спектр послуг зводився до навчання читати і писати. Зважаючи на низький матеріальний рівень простого населення, Львівська школа мала великі привілеї. Про важливість цієї школи наголошував антиохійський патріарх Йоаким у своєму зверненні до населення міста Львова. Патріарх звертав увагу на незадовільний рівень освіченості міщан і спроби братчиків підняти його: «... школу закласти для навчання дітям християнським різного стану»²⁷.

Для поширення науки серед населення братству необхідні були книги. Тож організація викупає друкарню і отримує схвалення своєї діяльності²⁸. Я. Ісаєвич, досліджуючи історію становлення друкарської справи Львівського братства, зазначає, що видавнича і комерційна діяльність братчиків розпочалася з XVI ст. Першими книгами, що були викуплені разом з друкарнею, були 140 примірників «Апостола» друку Івана Федорова²⁹.

Книговидавнича справа приносила чималі прибутки братству. Контроль за коштами друкарні і встановленням ціни на книги, накладу примірників вирішували старші братчики. Загальні ж збори братства лише затверджували рішення «старших», вносячи, якщо це необхідно, незначні корективи³⁰.

Друкував книги друкар, якому сплачувало братство зазначену суму грошей. Якщо були виявлені дефекти у книгах чи помилки, то ці книги не оплачували, а повертали друкарю. Відібрані книги братчики продавали у спеціальних книжкових лавках, де їх могли придбати громадяни³¹.

Ще однією заслугою Львівського братства було написання авторських творів на християнсько-етичну тематику та виховання підростаючого покоління.

Так, у 1609 р. у друкарні Львівського братства вийшов збірник «Про виховання чад». Автором цього збірника вважають Івана Борецького – члена Львівського братства, а згодом і його ректора³².

Наскрізною темою збірника виступає пояснення важливості знання і освіти для людини. Автор наводить читачів на думку про можливість зміни ситуації для православних у Польщі шляхом отримання знань і можливості відстоювати свої інтереси.

Відкривається збірник передмовою «На Златоустого і до читачів». Наскрізною темою передмови виступає виховання підростаючого покоління. Автор переконаний, що головне завдання батьків – належне виховання для дитини: «Якби від Бога не понесли кари – давайте синам відразу добре виховання»³³.

Вірш «Про науку» демонструє перед громадянами пріоритети людської освіченості. Автор звертає увагу на роль науки у придбанні християнських чеснот: «З якої все добре походить»³⁴. Зло, на думку мислителя, зароджується у серцях невігласів і тих, хто не бажає навчатися.

Центральна частина твору рясніє витягами зі спадщини Іоана Златоустого. Батькам пропонується більше уваги приділяти своїм дітям і хвилюватися про їхнє духовно-моральне зростання, ніж про матеріальне благополуччя. Питання про важливість душі у житті людини автором розцінюється як першочерговий обов'язок батьків. Тих батьків, які не звертають увагу на зростання дитячої душі, автор називає «дітовбивцями»³⁵. Роль науки мислитель розцінює як необхідну

людській душі, а педагогічну діяльність як невід'ємний складник зростання людини: «для зростання душі юнаків необхідно втручання педагога»³⁶. Не останню роль у вихованні підростаючого покоління покладено на розвиток творчих здібностей. Мистецтво, на думку автора, виховує здатність творити словом і ділом, привчає до наполегливості і старанності. У творі також звернено увагу на правильний вибір вчителя для навчання дитини. Адже нам відомо зі статуту Львівського братства, вчитель був зразком для своїх учнів у вихованні, навчанні, манері поведінки з оточуючими, охайності і наполегливості³⁷.

Як бачимо, діячі Львівського братства суворо дотримувалися «Порядку шкільного» і намагалися поширювати його ідеї у своїй творчості.

У період заснування братської школи особливого значення в її діяльності відігравали Стефан Зизаній – вчитель руської мови та Арсен Еласонський – вчитель грецької мови. Стефан Зизаній користувався повагою в жителів міста Львова і добре був обізнай зі шкільництвом на Україні³⁸.

О. Старовойт у дисертаційній праці на тему: «Релігійне вільнодумство як прояв культурно-національного відродження в Україні кінця XVI – початку XVII ст. (Стефан Зизаній)» відзначає, що життєвий шлях С. Зизанія пов'язаний з освітньо-педагогічною діяльністю і має закономірний поділ на два періоди: Львівський (до 1592 р.) і Віленський (1593–1599). Науковець акцентує увагу на визнанні мислителя серед братчиків (1584 р. займає посаду вчителя церковнословянської та грецької мови, а у 1588 р. стає ректором Львівської братської школи). Через складні стосунки з католицьким єпископом Гедеоном Балабаном, за твердженням О. Старовойта, культурний діяч був змушений покинути Львівське братство і переїхати до Вільна (з 1593 р. ректор Віленської братської школи)³⁹.

Стрижневим у педагогічній спадщині С. Зизанія є твір «Казання святого Кирила»⁴⁰, що був виданий у Вільно на польській і білоруській мові. Центральним мотивом «Казання святого Кирила» є протиставлення «Христос-антихрист». Уособленням Христа у творі письменника-полеміста виступає добро і справедливість. Образ антихриста, відповідно до раціональної концепції світосприйняття пересічного християнина, наділений негативними рисами і покликаний приносити зло і відчай. Доводячи думку про постійне протистояння добра і зла у земному

світі, С. Зизаній користується розповіддю про антихриста. Культурний діяч переконаний, що одинадцять ознак кінця світу уже знайшли вияв у буденному житті людей через надмірну жорстокість і нехтування християнсько-етичним способом життя.

Пізніше твір «Казання святого Кирила» був перевиданий церковнослов'янською мовою у складі збірника «Книга Кирилова»⁴¹. Оплотом зла не землі С. Зизаній вважав Римського Папу. Своєю думку мислитель доводив на основі математичного підрахунку назви титулу «римський папа». Зауважимо, що песимістичні міркування щодо кінця світу С. Зизаній обґрунтовує, користуючись не лише теологічними знаннями, але й виходячи з соціально-політичних реалей: загарбницька політика польсько-литовського уряду, наступ на православ'я, національна зневага відносно досягнення рівноправ'я⁴².

Підсумовуючи вище зазначене, ми доходимо висновку про триплановість ролі Львівського братства у розвитку шкільної системи освіти на Україні XVI–XVIII ст.: створення нової системи освіти, що надавала більш ґрунтовні знання, була регламентованою і носила всестановий характер; поширення творів християнсько-етичної, виховної тематики серед населення України за допомогою діяльності Львівської друкарні; написання авторських творів, де були висвітлені ключові питання освіти і виховання підростаючого покоління, вказівки батькам щодо розвитку дитячих здібностей.

Перспективами подальших досліджень може бути комплексний аналіз діяльності окремих представників Львівського братства.

- ¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 71.
- ² Тітов Х. Стара вища освіта в Київській Україні 16 - поч. 19 в. – К.: Друкарня Української академії наук, 1924. – 432 с.
- ³ Флеров И. О православныхъ церковныхъ братствахъ, противоборствовавшихъ унии въ юго-западной Россіи въ XVI, XVII и XVIII столѣтіяхъ. – Спб: Изд-е книгопродавца Н. Г. Овсянникова, 1857. – 200 с.
- ⁴ Ісаевич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII століття. – К.: Наукова думка, 1966. – 250 с.
- ⁵ Мозгова І. Братські школи як предтеча Київської академії // Людинознавчі студії : зб. наук. пр. ДДПУ ім. І. Франка. – Дрогобич, 2008. – Вип. XVIII. – С. 220-238.

- 6 Zubrzycki D. Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi. – Lwów, 1912 [передрук видання 1836 р.]; Лѣтопись Львовскаго Ставропигіального братства, по древнимъ документамъ составленная Діонисіємъ Зубрицькимъ // Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. – СанктПетербургъ, 1849-1850.
- 7 Голубев С. Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковно-славянских книгах, преимущественно конца XVI-XVII столетия. – Киев, 1876. – 230 с.
- 8 Крыловский А. Львовское Ставропигіальное братство (опыт церковно-исторического исследования). – Киев, 1904. – 500 с.
- 9 Кіт Н. Книготоргівля Львівського Ставропигіійського братства у XVI - першій половині XVIII ст. // Вісник Львівського ун-ту, 2007. – Вип. II. – С. 39-53.
- 10 Інвентарний опис бібліотеки Львівського братства // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження / редкол. : В. І. Шинкарук та ін. – К.: Вид-во «Наук. думка», 1988. – С. 30-33.
- 11 Хабаз В. Українська література у портретах і довідниках: давня література – література XIX ст. : довідник. – К.: Вид-во «Либідь», 2000. – С. 32.
- 12 ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 1-5.
- 13 Флеров И. О православныхъ церковныхъ братствахъ... – С. 16.
- 14 Костомарів М. І. Історія України в життєписях визначніших єї діячів. – Львів, 1918; [пер. Олександр Барвінський]. – Репринтне відтворення видання 1918 р. – К.: Вид-во «Україна», 1991. – 493 с.
- 15 Пам'ятки братських шкіл... – С. 5.
- 16 Тітов Х. Стара вища освіта... – С. 26.
- 17 Мозгова І. Братські школи... – С. 221-223.
- 18 Тітов Х. Стара вища освіта... – С. 25.
- 19 ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 4зв-8зв; Арк 21-25зв.
- 20 Там само. – Спр. 90. – Арк. 2-2зв.
- 21 Там само. – Спр. 121. – Арк. 1-2зв.
- 22 Там само. – Спр. 127. – Арк. 1-2зв.
- 23 Там само. – Спр. 71. – Арк. 4зв-5.
- 24 Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 263.
- 25 Пам'ятки братських шкіл... – С. 39.
- 26 Пам'ятки братських шкіл... – С. 37-42.
- 27 ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 1.
- 28 Там само. – Спр. 127. – Арк. 1-2зв.
- 29 Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 263.
- 30 Коляда Г. И. Книгоиздательство Львовского братства в XVI веке // Ученые записки Объед. пед. и учит. института им. Т. Г. Шевченка. – Сталинибад, 1952. – С. 201.

- ³¹ Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 190
- ³² Запис у книзі протоколів засідань Львівського братства про прийняття Борецького Івана ректором, а Сидоровича Федора вчителем братської школи // Пам'ятки братських шкіл. – С. 33-34.
- ³³ Пам'ятки братських шкіл... – С. 50.
- ³⁴ Там само. – С. 51.
- ³⁵ Там само. – С. 52.
- ³⁶ Там само. – С. 53.
- ³⁷ Там само. – С. 38.
- ³⁸ Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль... – С. 129-130.
- ³⁹ Старовойт О. М. Релігійне вільнодумство як прояв культурно-національного відродження в Україні кінця XVI – початку XVII ст. (Стефан Зизаній): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Історія філософії» – Львів: Львівський держ. ун-т. ім. І. Франка, 1997. – С. 16-17.
- ⁴⁰ Зизаній Стефан. Казаньє Св. Кирила. – Вильна : Типогр. братства, 1596. – 224 л. 80.
- ⁴¹ Зизаній Стефан. Кириллова книга. – М.: Старообрядническая типогр., 1791. – [15], 8, 561 л. 20.
- ⁴² Старовойт О. М. Релігійне вільнодумство... – С. 19.